

DUBRAVKA IVŠIĆ MAJIĆ I PERINA VUKŠA NAHOD

Tko će poč va ocat, a tko otić na kvasinu?

Ocat i ulje nalaze se u svakoj kuhinji, na stolu u mnogim restoranima, uobičajen su začini za salate, neizostavan sastojak brojnih jela, a primjenu imaju u kućanstvu i izvan kuhinje. Očekivano je da su riječi za dva tako obična i svima poznata pojma u hrvatskome jeziku stare – posvjedočene su barem od 15. st. Premda stare, one u hrvatskome nisu naslijeđene slavenske riječi, nego su rane posuđenice iz latinskoga.

Riječ *ocat* posuđena je iz latinskoga *acetum* ‘ocat’, točnije ‘vinski ocat’, a o ranome vremenu posuđivanja (prije 7. st.) govori nam glasovni razvoj – hrvatsko *o* na mjestu latinskoga *a*. Riječ je potvrđena u svim trima hrvatskim narječjima. U čakavskim govorima na Kvarneru (npr. Novalja, Rab, Omišalj), u Hrvatskome primorju (Novi Vinodolski) i u Istri (Medulin, Brseč) u kosim padežima može doći do zamjene *c* sa *s*, npr. G. jd. *osta*. U štokavskim govorima (npr. Dubrovnik, Putniković na Pelješcu) analogijom prema kosim padežima nastao je nominativni lik *osto*. U kajkavskim je govorima zabilježeno nekoliko varijanti: *ocet* (Sveti Đurđ), *oczēt* (Peteranec), *oczēt* (Varaždin), *oct* (Kupinec, Pisarevina) ili *ost* (Lukovdol, Osojnik) te primjeri s protetskim *j* – *jocet* (Okešinec) ili *jocet* (Virje).

Latinska riječ *acetum* rano je posuđena i u germanske govore te je dala srednjovisokonjemački lik *ezzih* (suvremeno njem. *Essig*), koji je posuđen u slovenski kao *jésih*, a istoga su podrijetla i likovi *jesek* (Tršće), *jeseh* (Delnice) ili *jesih* (Fužine) u zapadnim goranskim govorima.

Osim toga, latinsko *acetum* u hrvatski je posuđeno ponovno u novije doba u kemijskim nazivima *acetat* ‘sol octene kiseline’ i *aceton*.

Imenica *acetum* izvedena je od latinskoga glagola *aceo* ‘biti kiseo, biti oštar’, od indoeuropskoga korijena **h₂ek-* ‘biti oštar’. Od istoga je korijena u latinskome nastao i pridjev *acer* ‘oštar’, od kojega je izveden lik **acrumen*, a taj je u talijanskome postao *agrume* – naziv za kiselkasto voće (limun, naranču, grejp, mandarinu i sl.). Gledamo li još dublju jezičnu srodnost, indoeuropski korijen **h₂ek-* ‘oštar’ dao je u grčkome pridjev *ἄκρος* ‘krajnji, najviši, koji strši’. Od toga su pridjeva tvorene brojne složenice, a neke od njih dospjele su i u hrvatski, npr. *akropola* (*ἀκρόπολις*) ‘gornji grad’, *akrostih* (*ἀκροστιχίς*) ‘pjesma u kojoj početna („vršna”) slova stihova tvore riječ ili poruku’ i *akronim* ‘riječ tvorena od početnih („krajnjih”) slova ili slogova niza riječi’ i još *akrobat* (*ἀκροβατής*), doslovno ‘koji hoda na vršcima prstiju’.

Vratimo se na *ocat*. Od granice srednjočakavskoga i južnočakavskoga dijalekta počinje područje na kojemu se za ‘ocat’ čuje slavenska riječ *kvasina*, a tako je i u novoštokavskim ikavskim (Škabrnja, Lovreć, Komin) i ijekavskim (Slivno Ravno) govorima. Riječ je izvedena od osnove *kvas* ‘štogod kiselo: kiselo tijesto, fermentirano piće’, odakle je i ruski

квас, poznato piće od raži i ječma te hrvatski *kvasac*. Sve te riječi potječu od korijena koji je i u riječima *kiseo*, *kiseliti*.

U štokavskim se govorima u Slavoniji (Bebrina, Garčin, Gradište) u značenju ‘ocat’ pojavljuje riječ *sirće*, uz varijante *sirket* (Okučani) i *sirke* (Davor), koja nema veze sa *sirom*, nego je turcizam perzijskoga podrijetla (tur. *sirke*).

Riječ *ulje* posuđena je iz latinskoga *oleum* ‘ulje’, točnije ‘maslinovo ulje’. Latinska riječ *oleum* ‘maslinovo ulje’, baš kao i riječi *olea*, *oliva*, koje označavaju ‘maslinu’ kao drvo i plod, podrijetlom su iz grčkoga (*έλαια* ‘maslina’, *έλαιον* ‘(maslinovo) ulje’). Značenje, odnosno srodnost riječi *oleum* ‘ulje’ s riječima *olea*, *oliva* ‘maslina’ pokazuju da je izvorno ulje upravo maslinovo ulje. Riječ je također zabilježena u svim trima narječjima. U štokavskome su ovjerene dvije inačice: *ulje* (Grubišno Polje, Dubrovnik) ili *uje* (Klis, Opuzen, Putniković). U čakavskim govorima nalazimo *ulje* (Novalja, Rivanj, Kukljica, Komiza), *uje* (Pitve, Brusje), *uli* (Omišalj), *ule* (Crikvenica, Nerezine), *ulji* (Kraljevica, Novi Vinodolski), *uji* (Grobnik), *vuje* (Vrgada). I u kajkavskim su govorima zabilježene mnoge fonološke inačice, među kojima su *ulije* (Cerje Zagrebačko), *ualje* (Ivanec), *uolje* (Sveti Križ Začretje), *uole* (Gerovo), *oje* (Sveti Đurđ), *oulije* (Mursko Središće) te primjeri s početnim suglasnicima *vulje* (Kupljenovo) i *xoje* (u govorima podravskoga dijalekta).

U mnogim čakavskim govorima na Kvarneru, u Hrvatskome primorju i u Istri od riječi *ulje* izvedene su riječi *uljika* (Kraljevica, Medulin, Kaldir), *ulika* (Baška, Senj, Kraljevica, Grobnik, Medulin, Labin) ili *ulikva* (Omišalj), koje označuju maslinu.

Latinska riječ *oleum* postala je riječ kojom se označuje ulje u mnogim europskim jezicima: romanski jezici poput talijanskoga i francuskoga svoje su riječi *oglio* (tal.), odnosno *huile* (franc.), naslijedili iz latinskoga, dok su germanski jezici poput engleskoga i njemačkoga svoje riječi *oil* (engl.), odnosno *Öl* (njem.), posudili iz latinskoga. Latinska riječ *oleum* dospjela je i u druge slavenske jezike, primjerice slovenski *ólje* te češki i poljski *olej*.

U Slavoniji i drugim štokavskim govorima u značenju ‘ulje’ upotrebljava se riječ *zejtin* (Bebrina, Brodski Stupnik, Slobodnica) ili *zetin* (Cerna, Darda). Ta je riječ turcizam arapskoga podrijetla, kojemu je izvorno značenje također ‘maslinovo ulje’.

I slavenska riječ *maslina* upućuje na najvažniju primjenu te biljke. Naime, riječ *maslina* izvedena je od imenice *maslo*, kojoj je jedno od najstarijih značenja ‘ulje’. Od iste riječi *maslo* (od starijega **maz-slo*) izvedena je i riječ *maslac*, a svim je tim riječima u osnovi glagol *mazati*, pa je izvorno značenje ‘ono čime se maže’. Od osnove glagola *mazati* izvedena je i riječ *mast* (od starijega **maz-tv*), doslovno ‘ono što se maže’. Danas se riječ *mast* povezuje s masnoćom, netopljivom tvari u živim organizmima, no u starijem jeziku riječ *mast* posvjedočena je i u značenju ‘boja’ i ‘boja puti’, pa tako i u frazemu *premazan svim mastima*, koji se govori za lukave, prepredene ljude, *mast* ne znači ‘masnoća’ nego ‘boja’.